

Tarihî Türk Yazı Dillerinde *-mA* Yapım Ekinin Semantik Gelişimi Üzerine

On the Semantic Development of the Deverbal Noun Formative *-mA* in Early Turkic Periods

Musa SALAN¹

¹Bartın Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bartın, Türkiye

ORCID: M.S. 0000-0001-7624-7614

ÖZ

Türk dilleri sondan eklemeli dillerden oluşan bir dil ailesi olarak yeni sözcük yapımında en eski yazılı kaynaklardan bu yana gözlemlendiği şekilde doğal olarak yapım eklerine başvurmuş ve başvurmaya da devam etmektedir. Buna mukabil sözcük yapımı konusu da hem tarihî hem de çağdaş Türk yazı dillerinde tevecüh görmüş bir konu olmayı sürdürür. Sözcük yapım çalışmalarının odaklandığı en önemli nokta ele alınan türemiş sözcüklerde kök/gövde ve türetimi gerçekleştiren yapım eklerinin birbiriyle tutarlılığı olagelmıştır. Bununla birlikte bir ekle türetilmiş sözcüklerin semantik olarak tasnif edilmeleri ikincil önemde bir konu olarak düşünülmüş olsa gerek ki semantik boyut ya çok kabaca (ör. soyut-somut, ad-sıfat) verilmiş ya da verilen semantik nitelikler çok dağınık şekilde bir arada sunulmuştur. Aynı durum ele alınacak *-mA* fiilden isim yapım eki için de geçerlidir. Bu bildiriye *-mA* eki özelinde tarihî Türk yazı dillerinde (Eski, Orta ve Yeni Türkçe) söz konusu ekin semantik boyutunun gelişimi tarafımızca önerilen semantik tasnif üzerinde gösterilecek, aynı tasnif çağdaş Kırgız Türkçesi üzerinde uygulanarak tarihî süreç ile çağdaş bir Türk dilindeki durum karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma neticesinde söz konusu ekin en eski örneklerde hiç görülmeyen “eylemin kavramsal adı” ve “eylemin kılıcı” olma niteliğinin Orta Türkçeden itibaren ortaya çıkması ve adfiil olma yönü haricinde çağdaş Kırgız Türkçesinde de belirgin şekilde mevcut oluşu gibi bulgular okurla paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *-mA* yapım eki, fiilden isim yapım eki, fiilden isim yapımı, semantik tasnif, semantik gelişim, Kırgız Türkçesi

ABSTRACT

As a language family consisting of agglutinative languages, Turkic languages naturally resort to suffixes to create new words and has been observed since the oldest written sources. Meanwhile, the subject of word formation continues to be a popular subject regarding both early and modern Turkic written languages. The most important point that word formation studies focus on has been the consistency of the root/stem and formative suffixes in the derived words. However, the semantic classification of words derived through a formative must be considered a

Başvuru/Submitted: 17.05.2021 **Kabul/Accepted:** 27.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Musa SALAN (Dr. Öğr. Üyesi), Bartın Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Bartın, Türkiye. E-posta: msalan@bartin.edu.tr

Atıf/Citation: Salan, M. (2022). Tarihî Türk yazı dillerinde *-mA* Yapım ekinin semantik gelişimi üzerine. Korkmaz, F. (Ed.), 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (s. 933-952). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.063>

secondary issue, as the semantic dimension is either given too primitively (e.g., abstract/concrete, noun/adjective) or the given semantic attributes are presented together in a very unsystematic manner. The same applies to the deverbial noun formative *-mA* under discussion here. This paper will show the development of the semantic dimension of the suffix *-mA* in early Turkic periods (Old, Middle and New Turkic) regarding its proposed semantic classification and apply this same classification over contemporary Kyrgyz, thus comparing the historical process with the status of a modern Turkic language. As a result of this comparison, findings have emerged regarding its use in the Middle Turkic period apart from being a verbal noun as the conceptual name of action (*nomen acti*) and agent of the action (*nomen agentis/nomen actoris*), which have yet to be seen in the oldest examples; this usage is also evidently present in modern Kyrgyz.

Keywords: *-mA* formative, deverbial noun formative, deverbial noun formation, semantic classification, semantic development, Kyrgyz, Kirghiz

1. Giriş

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu bildirinin amacı, *-mA* ekinin tarihî Türk yazı dillerindeki (Eski, Orta ve Yeni Türkçe) semantik boyutunun gelişimini tarafımızca önerilen semantik tasnif üzerinde ortaya koymak, aynı tasnifi çağdaş Kırgız Türkçesi üzerinde uygulayarak tarihî süreç ile çağdaş bir Türk dilindeki durumu karşılaştırmaktır.

1.2. Kapsam ve Sınırlılık

Çalışmanın da konusu olduğu üzere incelenen leksikal malzeme *-mA* ekiyle türetilen isimlerle sınırlıdır.

Çalışmanın derlemi tarihî Türk yazı dillerinin söz varlığıyla sınırlı olmakla birlikte ekin güncel durumunu görmek için, nedeni ileride belirtildiği üzere, çağdaş bir Türk dili olan Kırgız Türkçesinin söz hazinesi de çalışmaya dâhil edilmiştir.

-mA ekiyle türetilen bir isim belirli bir anlamla hem Eski Türkçe hem de müteakip dönemlerde tanıklanmışsa da sözcük sadece Eski Türkçe için dikkate alınmış, fakat sözcük eğer müteakip dönemlerde farklı bir anlamla kayda geçmişse o da söz konusu dönem içinde kabul edilmiştir.

1.3. Yöntem

Tarihî Türk yazı dilleri olarak belirtilen yazılı kaynaklar Eski Türkçe (8.-12.yy.), Orta Türkçe (13.-16.yy.) ve Yeni Türkçe (17.-19.yy.) dönemlerine aittir. Tasnif aşamasında Orta ve Yeni Türkçe tek bir grup hâlinde ele alınacaktır.

Veriler Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Yeni Türkçe çerçevesinde yazılmış sözcük yapımı veya dil bilgisi kitaplarından taranarak derlenmiştir. Çalışmamızın istatistikî bir amacı olmadığı için verilerin sayısından ziyade ağırlığı üzerinde durulacak, fakat karşılaştırmada fikir vermesi amacıyla kategorilerde sayılar grafiklerde belirtilecektir. Tasniflerde kısaca belirtilen sözcüklerin tüm bilgileri çalışmanın sonundaki ek kısmında yer alacaktır.

Çalışmamızda, eş anlamlı olan iki sözcük olan *eylem* ve *fiil* farklı kavramlara karşılık kullanılmaktadır. *Eylem* sözcüğünü kavramsal açıdan “hareket, aksiyon (İng. *action*)” olarak, *fiil*'i ise dil bilgisel sözcük türü olarak (İng. *verb*) olarak kullanmayı tercih ettik.

2. *-mA* Yapım Eki

2.1. Yapım Eki Olarak *-mA*

Bu ek, Eski Türkçeden beri hem geçişli hem de geçişsiz fiil kök ve gövdelerine eklenecek isim ve sıfat türünde, soyut ve somut sözcükler türetmektedir (Gabain 1950, s. 78; Erdal 1991, s. 316-320). Yazının devamında yer alan Eski Türkçe semantik tasnifindeki örneklerden de anlaşılacağı üzere bu ekle türetilen sözcükler daha çok sıfat işlevindedir ve sıfat tamlaması tarzındaki sözlük birimlerin bir parçası olarak dikkat çeker. Sıfat işlevindeki sözcükler,

Banguoğlu'nun *-(X)k* ekiyle türetilenlerle benzerlik kurduğu üzere (Banguoğlu, 1974, s. 265), edilgen anlamlı sözcüklerdir.

Ekin mahiyeti Orta ve Yeni Türkçede aynı kalmakla birlikte Oğuz sahası Türk dillerinde ekin eylemsilik işlevini de üstlendiği (veya *-mA*k mastar ekinden kısaldığı?) görülür.

Banguoğlu söz konusu ekin (*-ma* sıfatları bahsinde) Eski Türkçede yanlış değerlendirildiğini, ekin o dönemde adfiil değil geçmiş zaman sıfatfiili anlatımında olduğunu, bununla birlikte o dönemde eylemsilik işlevini yitirmiş olduğunu belirtirken (Banguoğlu, 1974, s. 265), Korkmaz ise Eski Türkçede ekin hem ad hem de sıfat yaptığını ilgili kaynaklara atıf yaparak belirtir ve Banguoğlu'nun dikkat çektiği ayrılığın kökensel değil işlevsel olduğunu ifade eder (Banguoğlu, 2009, s. 92). Biz, Banguoğlu'nun görüşüne sözcüğün asli yapım görevinin fiilden sıfat türetmek olduğu noktasında katılıyoruz. Örneklere tarihsel süreçte bakıldığında pek çoğunun adlaşmış sıfat olduğunu görmek mümkündür. Öyleyse ad türündeki eski örnekler dahi adlaşmış kabul edilebilir.

2.2. Literatürde *-mA*'nın Semantik Tarifi

Çalışmanın kapsamında belirtilen tarihî Türk yazı dilleri çerçevesinde sözcük yapımı veya morfoloji üzerine yazılan kaynaklarda *-mA* eki için sentaktik, semantik ve tematik tanımlamalar yapılmıştır. Sentaktik olarak sözcüğün türüne ilişkin ad ve sıfat türettiği belirtilir. Bunun haricinde, Erdal 1991'de diğer çalışmalarda göremediğimiz sentaktik bir betimleme de görürüz. Yazar, çalışmamızın konusu olan yapım ekini *ergatif¹* yapımlar bahsinde ele alır ve bu ekle türemiş olan isimlerin fiil tabanının geçişli veya geçişsiz oluşuna göre o fiilin nesnesini ya da öznesini oluşturduğunu dile getirir. Buna göre, geçişsiz fiillerden bu ekle türeyen sözcükler o fiilin öznesi, geçişli fiillerden türeyen bu ekle türeyen sözcükler ise o fiilin nesnesini oluşturur (Erdal, 1991, s. 316). Erdal'ın bu yaklaşımı Berta (Berta, 1996, s. 562), Taş (Taş, 2009, s. 150)'de de kısmen sürdürülmüştür.

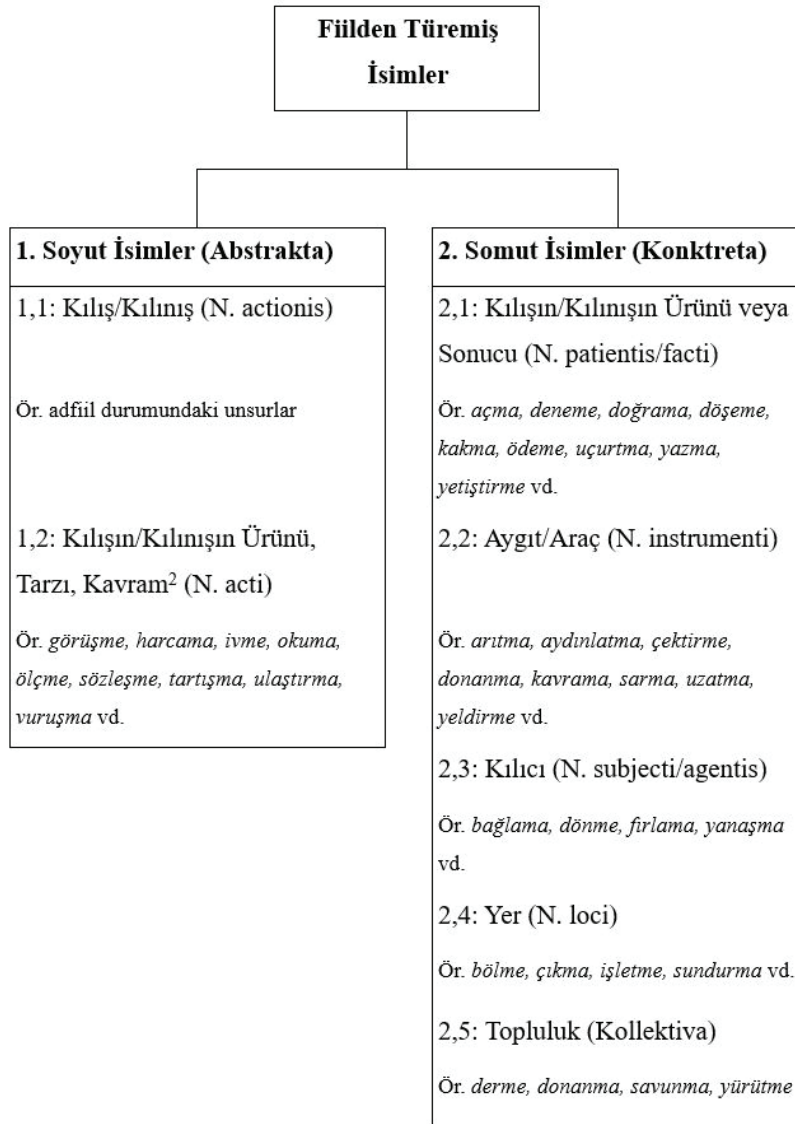
-mA ekiyle türemiş sözcüklerin semantik boyutu; soyutluk-somutluk bağlamında [bk. (Brockelmann, 1954, s. 125), (Karamanlıoğlu, 1994, s. 42), (Bodrogligeti, 2001, s. 249), (Eraslan, 2012, s. 107), (Güner, 2013, s. 148)] ve tematik olarak bk. (Şenyüz, 2017, s. 207), (Aşçı, 2019, s. 805) betimlenmiştir. Bununla birlikte soyutluk-somutluk çok dar kapsamlıyken tematik betimlemenin de yapım ekinin semantik yönü için ne kadar belirleyici olduğu tartışılır. Örneğin, *-gUç/-çUk* alet, *-mAç* yemek adı (*-mA* + *aç* birleşiminden ötürü), *+Lak* kuş adlarında istikrarlıdır, ancak ele alınan bir ek tek bir tematik çerçevede sözcük türetmiyorsa ekin semantik yönü daha geniş tutulmalıdır.

3. *-mA* Ekinin Semantik Gelişiminde Başvurulabilecek Bir Tasnif Var mı?

Yapım eklerinin semantik yönü, yukarıda bahsedildiği üzere, kısaca tarif edilmiştir; ancak, bu, semantik gelişim sürecini takip etmek için yeterli değildir. Bu noktada bir Almanca uzmanı olan Güler Mungan'ın fiilden türemiş Türkçe sözcükler için yaptığı semantik tasnif imdadımıza yetişiyor (bk. Tablo 1).

1 Erdal bu terimi kullanırken terimin, yönettikleri isim unsuru bakımından ad soylu sözcüklerden ziyade fiillere uygulandığını, sözcük türetiminde kullanılmadığını fakat bu tip için bu terimden daha iyisinin bulunmadığını ifade eder (Erdal, 1991, s. 169).

Tablo 1. (Mungan, 2002, s. 50)'ın Türkiye Türkçesinde fiilden türemiş isimler için uyguladığı semantik tasnif (-mA ekiyle türemiş örnekler, tarafımızca, aynı çalışmadan elde edilerek tasnife yerleştirilmiştir).²

Mungan'ın tasnifi, türemiş sözcükleri temelde, alışlageldik şekilde, somutluk-soyutluk açısından ikiye ayırır. Soyut sözcükler de kendi içinde ikiye ayrılmakla birlikte aslında ilk kategori türemiş sözcüklerden ziyade adfiil ekiyle geçici olarak oluşturulan fiilimsileri içine alır. Dolayısıyla soyut sözcükler eylemin ürünü, tarzı olan veya doğrudan bir kavrama karşılık gelen tek bir kategoriye (Lat. *nomen acti*) sahiptir diyebiliriz. Somut sözcüklerin semantik yelpazesi daha geniştir. Mungan, somut isimler için beş alt kategori belirlemiştir. İlki eylemin sonucu veya ürününü, ikincisi aygıtı veya aracı, üçüncüsü eylemin eyleyicisini, dördüncüsü yeri ve beşincisi de topluluğu içine alır.

Bu tasnifte -mA eki için dikkat çekici olan ikinci, dördüncü ve beşinci kategorilerin eylemle doğrudan bir ilişkide olmamasıdır. Örneğin; aygıt-araç isimleri arasındaki *döşeme* sözcüğü eğer 'bir yapının döşenmesine yarayan her türlü eşya, mefruşat' (TDK Sözlük) anlamına istinaden

2 Çalışmanın sonundaki -mA tablolarında "kılışın soyut ürünü/sonucu" olarak geçer (Mungan, 2002, s. 137).

söz konusu kategoriye alındıysa şunu sormak gerekir, *döşeme* aracı *döşeme* işinde kullanılan bir araç mıdır yoksa materyal mi? Ya da *bölme* bir yer adı olarak eylemin yapıldığı yerden ziyade *bölme* işinin sonucu değil midir? Topluluk adı da açıkçası ekten değil sözcük tabanı olan eylemin anlamından ya da sonrasında kazanılan anlamdan kaynaklanıyor gözükmektedir.

Tasnifin soyut sözcükler bölümünde soyut sözcükler *kılışın/kılınışın ürünü*, *tarzı*, *kavram* olarak tek bir başlıkla sınırlandırılmıştır fakat eylemlerden soyut “eylemin kılıcısı” gibi bir kategori de mümkündür. Örneğin, *büyüle-* fiilinden türetilen *büyüleyici* (söz konusu kitapta yok) gibi bir sözcük soyut sözcükler arasında yer almalıdır.

Mungan’ınki dışında Balakayev vd.’nin Kazak Türkçesindeki yapım eklerini alırken kullandıkları semantik kategorilerin de önemli olduğunu düşünüyoruz. Yazarlar, Kazak Türkçesindeki *-mA/-bA/-pA* eki için şu semantik başlıkları belirlemişlerdir.

a) Eylemin maddi sonucu:

tokıma ‘kumaş’ < *tokı-* ‘dokumak’, *tuñdırma* ‘tentür’ < *tuñdır-* ‘suyu durultmak’, *kesme* ‘erişte’ < *kes-*, *şığarma* ‘eser, yapıt’ < *şığar-* ‘kompoze etmek’, *tunba* ‘tortu’ < *tun-* ‘çökeltmek’, *kospa* ‘karışım’ < *kos-* ‘eklemek, karıştırmak’.

b) Eylemin sonucunun soyut adı:

tapsırma ‘görev’ < *tapsır-* ‘görevlendirmek’, *minezdeme* ‘karakteristik’ < *minezde-* ‘karakterize etmek’, *sıpatlama* ‘betimleme, tarif’ < *sıpatta-* ‘kanıtlamak’.

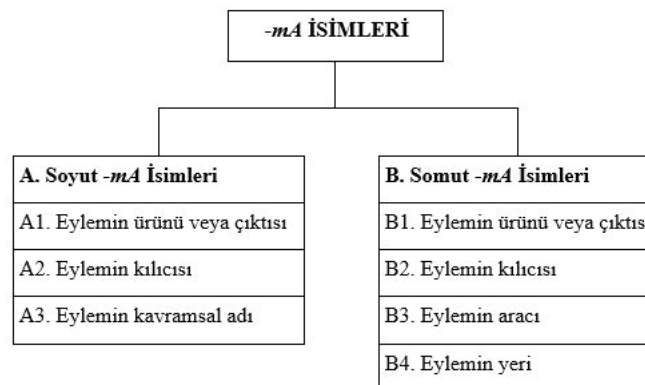
c) Eylemin belirli bir amaç ve aracına yönelik nesnenin adı:

tırma ‘tırmık’ < *tırna-* ‘tırmalamak’, *tüyme* ‘düğme’, *tüy-* ‘düğümlemek, bağlamak’, *ilme* ‘ilmek, düğüm’ < *il-* ‘takmak, asmak’, *körme* ‘sergi’ < *kör-* ‘görmek, bakmak’ (Mungan, 1962, s. 145).

3.1. Önerilen Tasnif ve Belirlenen Tarihî Türk Yazı Dili Dönemlerinde Uygulanışı

Mungan’ın tasnifi daha önce yapılmamış ayrıntılı bir semantik tasnif olmakla birlikte yukarıda belirtildiği üzere bizi ikna etmeyen yönlere sahip. Bundan ötürü bu ilk girişimden yola çıkarak daha farklı bir semantik tasnif yapmaya karar verdik (bk. Tablo 2).

Tablo 2. Çalışmamızda esas alınacak semantik tasnif.

Biz de tasnifimize soyutluk-somutluk temelinde bir ayrımla başladık. Soyutlar bölümünün birinci ve ikinci alt kategorisinde, somutlarda da olduğu üzere, eylemle eylemden türeyenin ilişkisini dikkate alarak semantik bir tasnif yaptık.

A1.-B1. Eylemin ürünü veya çıktısı kategorilerinde bulunan sözcüklerin tabanları olan fiiller geçişli veya geçişsiz olabilmektedir. Geçişli fiillerden türeyenler daha yaygındır ve ortaya çıkan isim, örneğin *kır-* ve *kırık* çiftinde olduğu gibi, eylemin edilgen anlamını taşır (Banguoğlu, 1974, s. 265) ancak ele alınan isimlerin anlamsal boyutunda *kır-* ve *kırık* çiftinde olduğu gibi eylemin sonlanmışlığı her örnekte belirgin değildir. Örneğin, *tutma* ‘sandık, kutu’ sözcüğünü ‘tutulan nesne’ olarak düşünürsek *tutulmak* eylemi devam edegelen bir eylem olsa gerek. Bu kategori altında Eski Türkçede tanımlanan sözcüklerin bazıları (kısmen kalıplaşmış) sıfat tamlaması şeklindedir. Bazılarında ise bu tamlama ilişkisinde tamlayanın ortadan kalktığını düşünüyoruz. Bu gibi durumlarda taban durumunda olan fiilin anlamıyla ismin anlamı arasında uzak ya da kapalı diyebileceğimiz bir ilişki söz konusu oluyor. Örneğin, *kuyma* 1 ‘bir ekmek türü’ örneğinde *kuy-* ‘akıtmak, dökmek’ ile ‘ekmek’ arasında doğrudan bir ilişki göremiyoruz. Büyük ihtimalle belirli bir kaba akıtılan içerikle pişirilen bir ekmek vardı ve öncelikle **kuyma etmek/epmek* gibi bir sıfat tamlaması ile adlandırılıyordu. Dolayısıyla, bunun gibi sözlük birimlerin oluşumunda eksiltim (ellipsis) olduğunu varsayıyoruz. Varsayımımızı örneklemek için ele alınan sözcüklerin bazılarını kaynaktaki ve tasarladığımız anlamlarıyla aşağıda paylaşacağız:

Sözcük	Kaynaktaki Anlam	Varsayılan Anlam
barma	‘geçen, geçmiş’	‘geçmiş şey’
basma	‘kumaş üstündeki damga’	‘basılmış şey’
bogma	‘kolye, gerdanlık’	‘boğulmuş, burulmuş nesne’
bulgama	‘bulamaç’	‘bulanmış aş’
burma 1	‘çanta’	‘burulmuş şey’
burma 2	‘mancınık’	‘burulmuş veya burulan nesne’
bürme	‘(bele sarılan) kuşak’	‘bürülen nesne’
kalıma	‘balkon’	‘yükselmiş yer’
kértme	‘mızrak’	‘kertilmiş, sivriltilmiş nesne’
kesme	‘perçem’	‘kesilmiş saç’
kötrülme	‘yüce’	‘yüceltilmiş kişi, kavram’
seçme	‘mükemmel’	‘seçilmiş kişi, kavram’
sorma	‘buğday birası’	‘katkı maddesini içine çekmiş madde’
udıtma	‘yaş çökelek’	‘uyutulmuş süt ürünü’

A2.-B2. Eylemin Kılıcı kategorisinde geçişsiz fiillerden türeyen isimleri değerlendirdik ancak burada bir önceki kategoriden ayrılan nokta ismin anlamında eylemin etken ve sonlanmamış olmasıdır. Eski, Orta ve Yeni Türkçede *-(X)gçI* ve *-gUçI* eki kılıcı isim konusunda çok güçlü olduğu için *-mA* ekinin sınırlı ve sarıh olmayan bu özelliğinin dikkatlerden kaçtığı düşüncesindeyiz. Fakat, yazımızın devamında da görüleceği üzere Kırgız Türkçesi üzerinde yaptığımız tasnif denemesinde eylemin kılıcı gibi bir kategorinin daha fazla belirginleştiğini gördük.

B3. Eylemin Aracı kategorisinde tematik bir yaklaşımla alet veya araç anlamı olan sözcükleri bu başlık altında değerlendirmek yerine bir fiilden türemiş ismin aynı zamanda o fiilin gösterdiği eylemi etken olarak gerçekleştirmesini dikkate alıp bu tipteki sözcükleri söz konusu

kategoriye aldık. Yani bu kategorideki sözcükler bir nevi “eylemin kılıcı” durumundadır. Örneğin, Eski Türkçeden beri varlığını sürdüren *tügme* sözcüğü *tüg-* ‘dügümlemek’ fiilinin gösterdiği eylemi gerçekleştiren araç durumundadır. *kertme* ‘mızrak’ sözcüğü ise nihai anlamıyla bir alet olabilir; ancak bu sözcük eylem ile eylemden türeyen ilişkisi durumunda eylemin yapılmasında kullanılan bir alet değil, eylemin çıktısıdır, yani **kertilmiş nesne*.

B4. Eylemin Yeri her ne kadar tasnifimizin bir parçası olsa da onun *-mA* ekinin güçlü bir semantik yönü olduğunu söylememiz güç. Bu kategoride Mungan’ın yaptığından farklı olarak sadece eylemin gerçekleştiği yeri gösteren sözcükleri dikkate aldık.

A3. Eylemin Kavramsal Adı kategorisine aldığımız sözcükler adfiil eki almış fiilimsilere çok yakın olmakla birlikte onlardan ayrıldığı nokta bir öbek yönetimi olmamasıdır. Ancak bağlam içinde göremediğimiz sözlük birimlerde bu konuda kesin kanaate varmak güç.

Belirlediğimiz tasnife göre Eski Türkçede (Tablo 3), Orta ve Yeni Türkçede (Tablo 4) *-mA* ile türemiş isimlerin semantik tasnifi aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Eski Türkçede *-mA* ekiyle türemiş sözcüklerin semantik tasnifi.³

-mA İSİMLERİ	
A. Soyut -mA İsimleri	B. Somut -mA İsimleri
A1. Eylemin ürünü veya çıktısı	B1. Eylemin ürünü veya çıktısı
<i>barma</i> (yıl) ‘geçen, geçmiş (yıl)’; <i>belgürme</i> ‘büyülü yaratılmış, büyülu tecelli, büyülu vücut bulmuş; fenomen, görünüş, (büyülü) değiş(tir)me, dönüşüm, yayılma’; <i>kötrülme</i> ‘yüce’; <i>öçme</i> (nirvan) ‘yatışmış (Nirvana)’; <i>seçme</i> ‘mükemmel’	<i>belgürme</i> ‘görüntü, görünüş’; <i>biçma</i> (yorncga) ‘biçilmiş (yonca)’; <i>bulgama</i> ‘bulamaç’; <i>bürme</i> ‘(bele sarılan) kuşak’; <i>egme</i> ‘(evdeki) kemer’; <i>ıdma</i> (yılka) ‘azat edilmiş (hayvan)’; <i>kalma</i> ‘balkon’ (*yükseilmiş yer); <i>kaparma</i> ‘kabarçık’; <i>katma</i> (yuvga) ‘katlanmış (yağda pişirilmiş ekmek)’; <i>kesme</i> 1 ‘perçem’; <i>kesme</i> (aş) ‘doğranmış (etten yapılan yemek)’; <i>kayma</i> ~ <i>kayma</i> ‘kıyılmış et’; <i>kayma</i> (ügre) ‘eğik kesilmiş (erişte)’; <i>köçürme</i> (oçuk) ‘bir yerden bir yere taşınan (ateş)’; <i>közünme</i> ‘görünüm’; <i>kuyma</i> 1 ‘bir ekmek türü’; <i>kuyma</i> 2 ‘döküm yoluyla oluşturulan alet’; <i>öçme</i> (yaruk) ‘soluk (ışık)’ (*gücü azalmış); <i>örme</i> (saç) ‘örülüş (saç)’; <i>sorma</i> ‘buğday birası’; <i>süzme</i> 1 ‘çökelek peynir’; <i>teğirmä</i> (neç) ‘yuvarlak (nesne)’; <i>tikme</i> (neç) ‘(terzilik) dikilmiş (nesne)’; <i>tikme</i> ³ (üzüm) ‘kümelenmiş (üzüm)’; <i>tutma</i> ‘(muhtemelen kulplarından tutulan) sandık, kutu’; <i>udtma</i> ‘yaş çökelek’; <i>ükme</i> ‘yığın’; <i>yarma</i> 1 ‘yarık’; <i>yarma</i> 2 ‘kıırma hububat’; <i>yarma yuvga</i> ‘bir çeşit hamur işi’
A2. Eylemin kılıcı	B2. Eylemin kılıcı
<i>törüme</i> ‘kendisinden türeyen’	<i>çokrama</i> (yul) ‘aniden fıskıran (kaynak)’; <i>yelme</i> ‘keşif müfrezesi’; <i>yezeme</i> (iş küç) ‘devriye (eylemi)’
A3. Eylemin kavramsal adı	B3. Eylemin aracı
Ø	<i>tügme</i> ‘dügme’
	B4. Eylemin yeri
	Ø

3 Bockelmann, tıkma olarak okumuştur (Brockelmann, 1954, s. 125).

Tablo 4. Orta ve Yeni Türkçede *-mA* ekiyle türemiş sözcüklerin semantik tasnifi.^{4,5}

-mA İSİMLERİ	
A. Soyut -mA İsimleri	B. Somut -mA İsimleri
A1. Eylemin ürünü veya çıktısı	B1. Eylemin ürünü veya çıktısı
<i>taylama</i> 'seçilmiş, asil'	<i>asma</i> 'asılmış'; <i>aşlama</i> 'aşılı ağaç veya aşılı kısım, dal'; <i>basma</i> 'kumaş üstündeki damga'; <i>bogma</i> 'kolye, gerdanlık' (*boğulmuş, burulmuş nesne); <i>burma</i> 1 'çanta'; <i>burma</i> 2 'mancınık'; <i>burma</i> 3 'kıvrık, kıvrıkcık'; <i>çalma</i> 'sarık'; <i>çekme</i> 'binici çizmesi'; <i>çevürme</i> ~ <i>çevirme</i> 'şişe saplanarak kızartılmış kuzu, tavuk vb.'; <i>égme</i> ~ <i>igme</i> 'kurvatür, kavis; eğri'; <i>haçlama</i> 'vaftiz edilmiş'; <i>hazma</i> 'çukur, hendek'; <i>hotarma</i> 'çözülmüş, sökülümüş'; <i>içme</i> 2 'içecek'; <i>kértme</i> 'mızrak'; <i>késme</i> 2 'kesilmiş, dilimlenmiş, biçilmiş; kav, çıra' <i>kurxma</i> '(kırkılmış) kısa kırkılmış post'; <i>otlama</i> ⁴ 'zehirlenmiş'; <i>salma</i> 'ağ, tuzak'; <i>sızğurma</i> 'ıslık'; <i>sökülme</i> ~ <i>sögülme</i> 'kebab'; <i>sürme</i> 1 'sürme (kozmetik)'; <i>sürme</i> 2 'marangoz rendesi'; <i>süzme</i> 2 'süzülmüş yoğurt veya şarap'; <i>tarıma</i> 'kırışik, pürüzlü'; <i>tikme</i> 'direk; fide, fidan'; <i>toğma</i> 2 'doğmuş olan; doğuştan gelen, kan bağı olan' <i>tüzme</i> 'düzgün; düzen, terkip; takımyıldız'; <i>uçurma</i> 'tamamen tüylenmiş (kuş)' (*uçurulan, uçurulmaya hazır olan kuş); <i>yağma</i> 'yağış'; <i>yaldızlama</i> 'yaldızlanmış'; <i>yamanlama</i> 'kınanmış, ayıplanmış'; <i>yarma</i> 3 'odun parçası'; <i>yonma</i> (ağaç) 'yontulmuş ağaç'; <i>yılma</i> 'pürüzsüz, düzgün; cilalı; bakım yapılmış' (< *yul- 'ütülemek, yakmak', krş. CC <i>yulmala</i> - 'kavurmak, yakmak' (Argunşah & Güner 2015:897), ET <i>yula</i> 'torch, lamp' (Clauson 1972: 919))
A2. Eylemin kılıcı	B2. Eylemin kılıcı
Ø	<i>barma</i> (suluk) 'taşınabilir (içme suyu şişesi)' (*giden suluk); <i>ısıtma</i> ~ <i>isitme</i> 'sıtma; ateş, humma' (*ısıtma eylemini neden olan hastalık)
A3. Eylemin kavramsal adı	B3. Eylemin aracı
<i>itme</i> 'temrin yapma'; <i>kazma</i> 1 'kazi'; <i>oturma</i> 'oturuş, oturma'; <i>pusturma</i> 'pusu'; <i>titrete</i> 'titreme'; <i>toğma</i> 1 'doğum'	<i>kazma</i> 2 'kazma aleti'; <i>süzme</i> 3 'süzgeç'; <i>tokma</i> ⁵ 'tokmak'
	B4. Eylemin yeri
	<i>tayılma</i> 'kaygan' (*kayılan yer?)

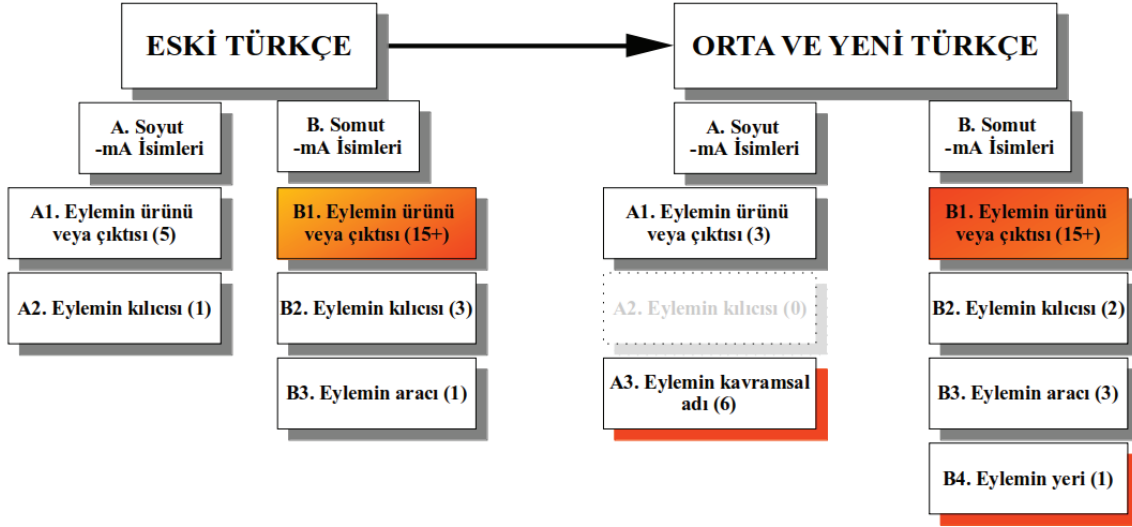
4 Garkavets'in 1987 tarihli çalışmasında bu sözcük 'tedavi' olarak sunulmuşken (Garkavets, 1987, s. 206) yakın zamanda yayımlanan sözlüğünde 'zehirlenmiş' olarak yer alır (Garkavets, 2010, s. 1077). Sözcüğün içerildiği eseri ilk kez yayımlayan Tryjarski'de bu sözcüğe iki anlam atfedilmiştir: '1. traitement, guérison?; 2. empoisonnement?' (Tryjarski, 1968, s. 593) (= 1. tedavi; 2. zehirlenme).

5 Clauson, hatalı yazım ihtimali için soru işareti bırakmıştır (Clauson, 1972, s. 470). Berta, bu örneği -mAk örnekleri arasında ele almakla birlikte, bu toqma biçiminin doğru olduğunu düşündüğünü ve bunun -mA ve -mAk'ın kullanıldığı diğer örneklerden bilinen paralelliği temsil ettiğini belirtir (Berta, 1996, s. 564).

4. Verilerin Yorumu

Tablo 3'e göre Eski Türkçede öncelikle somut sözcüklerin ağır bastığı görülmektedir. Diğer yandan soyut kategoride "eylemin kavramsal adı", somut kategoride "eylemin yeri" semantik bölümlerinin boş kaldığı görülmektedir.

Tablo 4'te de somut sözcüklerin öne çıktığını görmekteyiz. Tablo 3'ten farklı olarak soyut kategoride yer alan "eylemin kavramsal adı" alt kategorisinde az sayıda da olsa birkaç örnekle karşılaşırız. "Eylemin aracı" durumundaki örneklerin de Eski Türkçeye nazaran daha fazla olduğunu görmekteyiz.

Şekil 1. Eski Türkçeden Yeni Türkçeye -mA ekiyle türetilen isimlerin semantik kategorileri.

5. Tartışma

Böylesi bir tasnifin en riskli yanlardan biri dayandığı verilerin semantik açıdan kesinliğinin verilerin sağlandığı kaynakların güvenilirliğine bağlı olmasıdır. Yani ele alınan bir sözcük sadece tek kaynaktan alınıyorsa kaynağın yazarının semantik kesinliğine kendimizi teslim etmek zorundayız. Kaynakların yanlış anlam tayinleri bu tarzda tasniflerde yer alacak sözcüklerin farklı alt kategorilerde ele alınmasına sebep olabilir. Son olarak bu tasnifin fiilden türemiş isimler dışında kullanılamayacağını dile getirmek gerekir.

Tarihî kaynaklardan faydalandığı ve bu kaynaklar da sınırlı sayıda olduğu için Eski Türkçe ile Orta Türkçe (ve Yeni Türkçe) arasındaki bir karşılaştırma yanlış çıkarıma zemin hazırlayabilir; ancak yine de yapılan karşılaştırma bize genel bir panorama sunmaktadır.

Orta ve Yeni Türkçede -mA ekiyle türetilen sözcüklerde "eylemin kavramsal adı" olarak yeni bir kategori gözlemliyoruz; fakat bu, öylesi bir noktada ki bunun eylemsi eki olup olmadığını özellikle Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde kestirmek güç. Bu açıdan söz konusu tarihî Türk yazı dillerinde söz konusu eke kısa bir bakış atacağız.

5.1. Eski Anadolu Türkçesinde *-mA* Eki

Eski Anadolu Türkçesinde *-mA* ekinin eski yapım eki hususiyetleri korunurken 13.-14. yüzyıllar gibi çok erken bir zamanda *-mA* ekinin tam bir eylemsiye dönüştüğünü görüyoruz. Yani *-mA* eki hem eylemsi öbekleri oluşturmakta hem de eylemsiliğin en kesin işareti olan olumsuzluk ekini alabilmektedir (Bayraktar, 2004, s. 27-28).

5.2. Memluk-Altın Orda sahasında ve Kuman Kıpçakçasında *-mA* Eki

Bu sahada *-mA* ekinin eylemsilik durumu genel olarak baskın olmamakla birlikte *Codex Cumanicus* ve Altın Orda yarlıklarında ekin eylemsi olarak kullanıldığını görüyoruz (Bayraktar, 2004, s. 26):

“bizim ilimizni düzmesine sebep olursız” (Altın Orda Yarlığı ve Bitigleri, VII-42)

“anuñ için söwünüp tözme kerek” (Codex Cumanicus, 63r-35).

5.3. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde *-mA* Eki

Bu tarihî Türk yazı dilinde önceki dönemlerde olduğu gibi ekin sıfat veya kalıcı isim yapma rolü oynadığı bilinmektedir (Garkavets, 1987, s. 206), (Şenyüz, 2017, s. 207-209), ancak aynı yazı dilinde bu ek mastar gibi de hareket etmektedir (Pritsak, 1959, s.83)⁶; (Garkavets, 1987, s. 207-208); (Güvenç, 2014, s. 510). Bundan dolayı bu yazı dili metinlerinde “eylemin kavramsal adı” kategorisini belirlerken sözcüğün kalıplaşmış sentaktik bir işlev dışında kullanıldığından emin olmak gerekir. İncelemelerimize göre bu yazı dilinde “eylemin kavramsal adı” gibi görünen ve kaynaklarda da kalıcı isim olarak verilen (Güner, 2013, s. 148-149); (Şenyüz, 2017, s. 207-209) unsurlar aslında iş, hareket adı bildiren ikincil mastardır.

Tasnifte sunduğumuz örnekler Memluk, Deşt-i Kıpçak, Altın Orda ve Çağatay sahasından olmakla birlikte bu sahada yazılmış eski metinlerin Oğuz etkisinden tamamen azade olduğunu söyleyemeyiz.

6. Çağdaş Bir Türk Yazı Dilinde Uygulama ve Gözlem

Bu bölümde çağdaş Türk yazı dillerinden biri olan Kırgız Türkçesinde *-mA/-mO* yapım ekiyle türemiş sözcükleri belirlediğimiz tasnife yerleştireceğiz. Bu çağdaş Türk dili uygulamasında Oğuz grubu dillerinden birini tercih etmedik, zira bu dillerde eylem adı olma ve eylemsilik birbirine çok yakın olup geniş bağlamlarda görülmediğinde kaynaklardan alınan veriler yanıltıcı olabilmektedir. Özellikle Kırgız Türkçesini seçmemizin nedeniyse bu dilin yapım eki olarak söz konusu ekten oldukça zengin bir şekilde faydalanması oldu.

6.1. Kırgız Türkçesinde *-mA/-mO* Yapım Eki

Oruzbayeva bu eki şöyle tanımlar: “*-Im* eki gibi kök ve türemiş fiillerden, hareket bildiren fiillerin anlamıyla alakalı, ancak tekrarlanma ve bunun karakterini bildiren türemiş isimler yapar.” (Oruzbayeva, 2000, s. 283). *-mA/-mO* yapım eki Kırgız Türkçesinde çok geniş anlam ve işlev yelpazesine sahip isimler türetir. Özenç, hazırladığı tez çalışmasında söz konusu ek için şu sentaktik ve tematik başlıkları belirlemiştir:

6 Pritsak’a göre asli mastar eki.

I. Sıfat; II. İş, durum; III. Nesne adı; IV. Terim adı; V. Yiyecek-içecek adı; VI. Vasıf ismi; VII. Yer-mekân adı; VIII. Araç-gereç adı; IX. Hastalık adı; X. Tabiatla ilgili adı; XI. Tamlama; XII. İsim tamlaması işlevinde tamlayan; XIII. Bitki adı; XIV. Meyve-sebze adı; XV. Meslek adı; XVI. Hayvanla bağlantılı isim; XVII. Süreç; XVIII. Oyun adı; XIX. Sesle bağlantılı isim; XX. Mecaz anlamda isim (Özenç, 2020, s. 219-226).

Bu tasnifte yer vereceğimiz verilerin tedarikinde büyük oranda Özenç'den, bunun yanında Yudahin'in Kırgızca-Rusça sözlüğü ile *Kırgızçanın Tüştürmө Sөzdüğü*'nden faydalandık.

Tablo 5. Kırgız Türkçesinde *-mA* ekiyle türemiş sözcüklerin semantik tasnifi.⁷

-mA İSİMLERİ	
A. Soyut -mA İsimleri	B. Somut -mA İsimleri
A1. Eylemin ürünü veya çıktısı	B1. Eylemin ürünü veya çıktısı
<i>adaştırma</i> 'karışık, şaşırtıcı'; <i>anıktama</i> 'tanım, tespit'; <i>sıpatama</i> 'betimleme, anlatma, tasvir'; <i>caldırma I</i> 'sersemlik, sersem olma durumu'; <i>coruma</i> 'varsayım, hipotez, tahmin'; <i>eskerme</i> 'anı, geçmişte yaşamış çeşitli olaylardan belleğin sakladığı her türlü iz, hatıra'; <i>kaytalanma</i> 'tekrarlanma, yinelenme'; <i>kuturma II</i> '(mec.) kuduş, azmış'; <i>makuldaşma</i> 'anlaşma, antant, konvansiyon'; <i>öztörmө</i> 'değişme, değişim, başkalaşma, başkalaşım'; <i>öztörmө</i> 'değişme, değişim'; <i>sivötmө</i> 'betimleme, tasvir'; <i>tandalma</i> 'seçkin, üstün, mümtaz; elit, seçkin; seçilmiş'; <i>tapırma</i> 'görev; ev ödevi'; <i>tuuma</i> 'faiz'; <i>tüştürmө</i> 'açıklama'; <i>tüzötmө</i> 'düzeltme'	<i>açıtma</i> 'mayalanarak yapılan içecek vb.; iyice ekşimiş, köpürmüş içecek veya yemek'; <i>aştama I</i> 'eklemeye uygun'; <i>aydama I</i> 'ekilerek veya dikilerek yetiştirilen bitkiler'; <i>aydama II</i> 'başkalarının dürtmesiyle hareket eden'; <i>ayırma</i> 'fark, ayırım; sayı ve miktarda fark; fark, çıkarma işleminin sonucu; farklılık, değişiklik'; <i>aylanma</i> 'yuvarlak, çember'; <i>basılma</i> 'basın, gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, matbuat'; <i>birikene</i> 'bileşim'; <i>boyomo</i> 'boyanmış, boya koyulmuş'; <i>bölmө</i> 'oda' (*bölümlü yer); <i>buulama</i> 'buğulanan et, lahana, soğandan yapılan salata türü'; <i>burama</i> 'vida; burgu'; <i>buyurta</i> 'emir, talimat, ferman; sipariş'; <i>büçölömө</i> 'ilikli, iliği olan'; <i>bükömө</i> 'büküm, bir şeyin bükülmüş yeri, kıvrım'; <i>büktömө</i> 'katlanan, katlanılabilir'; <i>caldama</i> 'ücretli' (*ücreti verilmiş, *kiralınmış); <i>caldanma</i> 'parayla tutulmuş, paraya satılmış'; <i>calgama</i> 'eklenmiş, ulanmış' (KTTS: 178); <i>calganma</i> 'ekleme (kısmı)'; <i>candama</i> 'imali' (*ima edilmiş veya yüklenmiş); <i>cantayma</i> 'sarp, eğimli, meyilli'; <i>casalma</i> 'yapay; sahte, düzmece'; <i>cayma</i> 'yayılmış, dağıtılmış; silme, ağzına kadar, sıvama, lebalep'; <i>cazma</i> 'yazılı olan'; <i>cılıma</i> 'önceden kalmış, ısıtılarak yenen yemek'; <i>culma</i> 'tüyleri yolummuş, koparılmış'; <i>cüktömө</i> 'yüklenerek taşınabilir, bir yerden başka bir yere götürülebilir olan'; <i>çakma</i> 'kibrit' (*çakılan nesne); <i>çığarma</i> 'eser, yapıt, yayın'; <i>çıyratma</i> 'bükme, bükülmüş ip'; <i>çıyırkma</i> 'titreme hastalığı'; <i>çırkeme</i> 'katar, birbirinin ardından yedeğe
A2. Eylemin kılıcı	
<i>aynıma</i> 'sözünde durmayan, cayan'; <i>azgırılma</i> 'kandırıcı, aldatıcı olan, yanlış; çabuk kanan'; <i>azgırma</i> 'yoldan çıkaran, kandıran, düzenbaz; şeytan'; <i>çırtayma</i> 'alınan, çabuk gücenen'; <i>karşıkma</i> 'inatçı, inat eden'; <i>kalıyma</i> 'belli etmeden birine kötülük yapan kimse'; <i>mütlüldömө</i> 'iş gizlice bitiren, iyi niyetlenmiş gibi görünen kimse'; <i>oolukma</i> 'oynak, değişken, fikrini değiştiren, kararsız kimse; sert, hırçın, öfkeli'; <i>ooşmo</i> 'değişken, sabit olmayan, devamlı değişen'; <i>oykuştama</i> 'cılveli, kırtkan, naz yapan'; <i>öztörmө</i> 'değişken'; <i>salıyarma</i> 'karşılaştırmalı, mukayeseli'; <i>sıpatama</i> 'betimleyici'; <i>şasma</i> 'aceleci, sabırsız'	
A3. Eylemin kavramsal adı	
<i>anıktama</i> 'tanımlama'; <i>ayırtma</i> 'abartma, mübalağa'; <i>atama</i> 'adlandırma'; <i>aynıma</i> 'cayma'; <i>basma IV</i> 'basma,	

7 Yudahin'in Kırgızca-Rusça sözlüğünde aynı sözcüğün karşılığı нагрузка (обязанность, работа) (KRS I: 273) "yük (görev, sorumluluk, iş)"v

basamak işi; *başkarma* II 'idare etme'; *birgeleşme* 'birleşme, bir araya gelme'; *buurukma* 'kızgınlık, siniri tutma'; *carılma* 'patlama'; *cattama* 'ezberleme'; *çığılma* 'yığılma'; *çalışma* 'bir yerden başka bir yere kayma, ilerleme, gitme'; *coromo* 'tahmin, akla, sezgiye veya bazı verilere dayanarak olabilecek bir şeyi, bir olayı önceden kestirme, kestirim; tahmin, önceden kestirilen, düşünülen şey'; *çiyime* 'bir şeklin belli bir kurala göre cetvel ve pergel yardımıyla çizilmesi işi'; *iyrilme* 'eğrilme, bükülme, kıvrılma'; *kaltrama* 'hastalık nedeniyle titreme, nöbet'; *kaytalanma* 'tekrarlanma, yinelenme'; *kişeneme* 'kişneme'; *koñtormo* 'nadas'; *maalımdama* 'bilgilendirme'; *makuldaşma* 'anlaşma, antant, konvansiyon'; *oymo* 'oyma, oymak işi'; *özgörmö* 'değişme, değişim, başkalaşma, başkalaşım'; *özgörülmö* 'değişme, değişim'; *solono* 'örme, örme işi'; *tırışma* 'kurışma işi'; *tılme* 'dilme, dilmek işi'; *üzme* 'dizme, dizmek işi'; *tuyundurma* 'kavratma, aklına sokma'; *tüşündürmö* 'açıklama'; *tüzötmö* 'düzeltme'; *ulama* II 'ulama, ekleme'

alınan şeyler'; *çiyime* 'çizim, çizilerek oluşturulan biçim'; *erime* 'eritme, eritilerek elde edilen'; *eskerme* 'yaşanmış olayların anlatıldığı yazı türü, hatıra'; *kağrama* 'kum ve taş dışında hiçbir şey olmayan, iyice kurumuş yer'; *kakrama* 'kurak, çorak'; *kaptama* 'kaplama, bir şeyin dışına süsleme veya koruma amacıyla geçirilen başka maddeden kat'; *kattama* 'katmer, arasına yağ ve kaymak sürülerek katlanmış yufka ekmeği'; *kaynatma* I 'sebze, meyve veya otları haşlama'; *kaynatma* II 'arak, içki'; *kerme* 'çamaşır ipi; hayvan bağlamak için gerilen organ, ip'; *kesme* I 'erişte, ince ince kesilen veya kesilip kurutulan hamur; erişte yemeği'; *kesme* II 'iki parmak genişliğinde yaka'; *karma* 'yontularak yapılmış olan, yontma eşya'; *kirişme* 'giriş, bir anlatımda gelişme bölümüne hazırlık yapmayı sağlayan bölüm; giriş, bir bilime hazırlık amacıyla yazılan eser'; *koldonmo* 'kılavuz, rehber' (*kullanılan şey); *koşmo* 'birleşik, birleştirilmiş olan'; *kotormo* 'çeviri, tercüme'; *köçürmö* 'kopya, bir sanat eserinin veya yazılı bir metnin taklidi, asıl karıştı; kopya edilmiş olan'; *kömkörmö* 'altı piştikten sonra üstü ters çevrilerek pişirilen bazlama tarzi ekmeği'; *körgözmö* 'sergi, alıcının görmesi, seçmesi için dizilmiş şeylerin tümü; referans, bir kimsenin yararlılığını, yeteneğini gösteren belge'; *kötörmö* I 'set, suyun akmasını, seli durdurmaya önlemek için yapılan kalın duvar, bariyer'; *kötörmö* II 'karşılığı çalışarak ödemek üzere alınan borç; faizle ödemek üzere alınan borç' (*artırılmış borç); *kurama* I 'birleştirilen, birbirine kaynaştırılan'; *kurama* II 'yabancı, sonradan gelerek katılan özge kimse' (*katılımı sağlanmış kişi); *kuşma* 'dökülen, akıtılan' (KTTS: 357); *kuşma* III 'nehrin kolu; göle dökülen akarsu'; *oromo* 'at örtüsü; ambalaj; açılmış hamurun içine et konulup sarılarak yapılan yemek'; *oymo* 'oyma, bir nesnenin yüzeyini özel araçlarla oyarak veya delerek türlü biçimler verme; oyma, oyularak yapılan süsleme, nakış, desen vb.';

oyulma 'dağın tepesine doğru yükselen yol'; *örmö*
kamçı 'örülerek yapılmış kamçı'; *sayma* 'nakış, el işi,
ince iş; nakışlı, nakışı olan'; *sıkma* 'sıkma, sıkılmaya,
suyu alınmaya elverişli'; *sıdırma* 'kırmalı çifte';
sızma 'kurdele, şerit, dar uzun dokuma veya kumaş
parçası'; *sokono* 'örülerek yapılan (duvar); dokuma,
tezgâhta dokunarak elde edilen'; *sugarma* 'sulanan,
sulanabilecek'; *surma* II 'sürme, kirpik diplerine veya
kaşlara sürülen siyah boya'; *suurma* 'çekmece, masa,
dolap vb. şeylerin dışarıya çekilen bölümü, göz,
çekme'; *süzme* I 'süzülmüş olan, süzülerek elde
edilen; süzme yoğurt'; *şırma* 'üst üste katlanarak
dikilmiş olan'; *tastakama* 'tasdikname, verilen onayı
gösteren belge; okuduğunu, çalıştığını vs. tasdik eden
belge'; *tegeretme* 'dönen, dönme' (*döndürülen
nesne); *tehdeme* I 'denklem'; *tirkeme* 'ek, ek, bir
gazete veya derginin günlük yayımından ayrı ve
ücretsiz olarak verdiği parça, ilave'; *üzme* 'liste'
arışma 'kasılma, kramp'; *toğdurma* 'dondurma';
tordomo II 'örülerek yapılan; dantelli; hasır';
tundurma I 'kurşunla kaplanmış, kurşun
doldurulmuş'; *tundurma* II 'damıtılmış su vb. sıvı
madde; bekletilen, dinlendirilen, demlendirilen
içecek; *tonma* 'çökelti', *uyuşma* II 'devlet çiftliği,
kooperatif'

B2. Eylemin kılıcsı

acırama 'bölünen, parçalara ayrılan'; *acıtırma*
'acıtan, yakan, ağrıtan'; *aylanma* 'dönen, döner';
başkarma I 'başkan, bir topluluğun, bir toplantının
veya bir derneğin başında bulunan kimse, reis';
baylama 'bağlayıcı, iletişim sağlayıcı; bağlayıcı,
birleştirici'; *baylatma* 'yakalanan kişinin
bağlanmasını gerektiren bir tür ruh hastalığı';
caldırma II 'beklenti içinde, ricacı gözlerle bakan
kimse' (KRS I: 221); *kaltırma* 'hastalık nedeniyle
titreme, nöbet'; *kadıma* 'belli bir yeri olmayan, gezici,
gezgin'; *köçme* 'seyyar, gezici'; *körsöme* 'yönerge';

kuturma I 'kuduz hastalığı'; *maarama* 'sürekli meleyen'; *oñmo* 'rengi çabuk solan'; *orguma* 'fişkiran, hızla çıkan, atılan; fişkiran, hızla çoğalan'; *ötmö* I 'elden ele dolaşan', *ötmö* II 'geçişli (fil)'; *sasıtma* 'tilki veya kurdu pusuya düşürmek için kullanılan leş' (*koku yayan nesne); *şarkarama* 'çağlayan, coşkun akan su'; *şarkaratma* 'şelale, çağlayan'; *tenäme* 'yurdunu terk ederek dolaşan serseri'; *tilme* 'vücutta şişlik oluşup dilme yoluyla tedavi edilen hastalık türü'

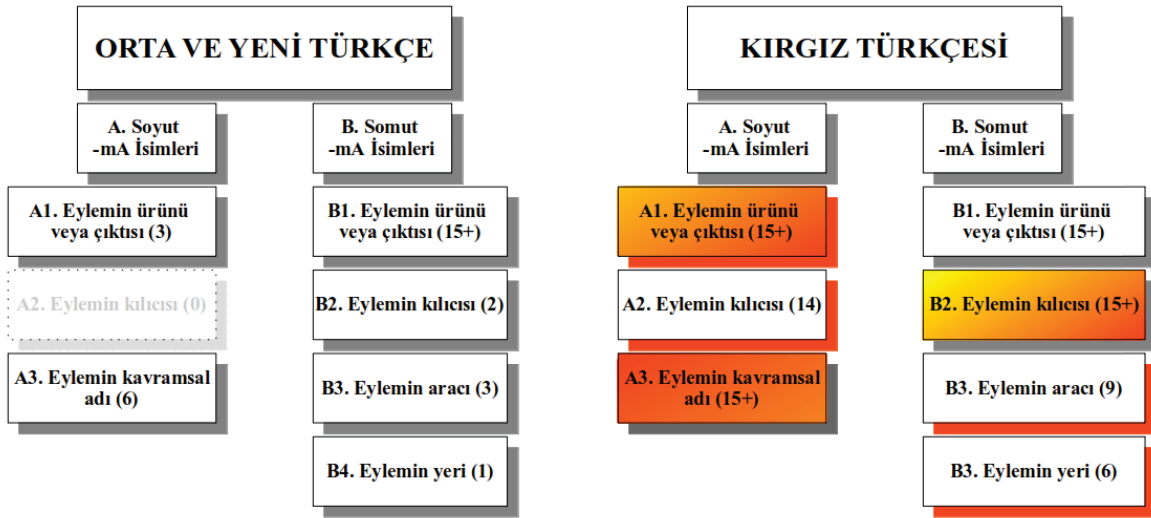
B3. Eylemin aracı

aştama 'kilim dokuma işleminde kullanılan araç'; *basarma* 'baskı, otu veya ekin demetlerini bastırmak için kullanılan sırık'; *canuma* 'bileği taşı'; *capma* 'örtü'; *kötörmö* III 'odun taşımak veya başka şeyleri bağlamak için hazırlanan halat'; *süyrotmö* 'bir şeyi çekip götürmek için araç'; *teñdeme* II 'terazi'; *tosmo* 'engel, herhangi bir yolu kapamak için konulan nesne, bariyer; engel, kara yollarının kenarlarına yapılan korkuluk, bariyer'; *tüymö* 'kumaştan yapılmış düğme; örülmüş eşya'

B4. Eylemin yeri

ayaldama 'durak'; *basma* IV 'basımevi, matbaa'; *baştalma* 'başlangıç'; *kabildama* 'kabul yeri, bekleme yeri'; *sekürtme* II 'yolun veya yükseltinin atlayarak geçilen yeri'; *tegeretme* 'hipodrom, at koşu alanı'

Kırgız Türkçesinde *-mA/-mO* ekiyle türetilmiş isimlerin kullandığımız tasnif çerçevesinde verdiği görüntü aşağıdaki şekilde de görüleceği üzere Orta ve Yeni Türkçeye paraleldir. Somut sözcükler her dönemde olduğu gibi bu dilde de soyutlara nazaran daha fazladır. Bunun yanında "eylemin yeri" kategorisinde dikkate değer örnek görüyoruz. Soyut alanda da Orta ve Yeni Türkçede dikkat çeken "eylemin sonucu veya çıktısı" ve "eylemin kavramsal adı" kategorisinin gayet dolu olduğu, bunun yanında "eylemin kılıcısı" bölümünde de önemli sayıda örnek bulunduğu görülmektedir.

Şekil 2. Orta ve Yeni Türkçe ile Kırgız Türkçe arasında -mA ekiyle türetilen isimlerin semantik durumu.

Tabii ki tarihî yazı dili ile çağdaş yazı dilini leksikal açıdan karşılaştırmak öncekinin kısıtlı bir külliyata sahip oluşu açısından sağlıklı olmayabilir, ama yine de söz konusu ekin geçmişten günümüze yaptığı semantik yolculuğu göstermesi noktasında önemlidir diye düşünmekteyiz.

Dikkat çekici bir nokta olarak “eylemin ürünü veya çıktısı” kategorisi için Kırgız Türkçesinden aldığımız *basılma* ‘basın, gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü, matbuat’ (krş. *basma*); *caldanma* ‘parayla tutulmuş, paraya satılmış’ (krş. *caldama*), *calganma* ‘ekleme’ (krş. *calgama*), *özgörülmö* ‘değişme, değişim’ (krş. *özgörmö*); *tandalma* ‘seçkin, üstün, mümtaz; elit, seçkin; seçilmiş’ gibi örneklerde -mA ekinin kattığı semantik edilgenliğin fiil tabanlarında edilgenlik ekiyle pekiştirildiğini, kimilerinde iki versiyonun da kullanıldığını görüyoruz.

“Eylemin kılıcı” başlığı altına aldığımız *baylatma*, *kaltırama*, *kuturma* ve *tilme* gibi hastalık isimlerinde aynı kategorideki diğer sözcüklerden farklı olarak, türemiş isim fiil tabanının karşıladığı eyleme sebebiyet verme anlamı olduğunu söylemeliyiz ancak şimdilik bu sözcükleri söz konusu başlık altında değerlendirdik.

“Eylemin kavramsal adı” kategorisindeki ciddi sayıdaki örneğin Rusça ile olan dil ilişkisi kaynaklı olabileceğini düşünüyoruz; zira Rusçada pek çok fiilin bir de tamamıyla isim görevinde olan bir versiyonu vardır: *поручать* ‘görevlendirmek’ <> *поручение* ‘görev’, *понимать* ‘anlamak’, *понимание* ‘anlama’, *объяснить* ‘açıklamak’ <> *объяснение* ‘açıklama’, *обучать* ‘öğretmek’ <> *обучение* ‘öğretim’ vb.

Sonuç

İki ana dönem hâlinde ele aldığımız tarihî Türk yazı dillerinde ve sonrasında göz attığımız Kırgız Türkçesinde -mA fiilden isim yapım ekinin semantik kategoriler bakımından genişleme yaşadığını görüyoruz. Kırgız Türkçesinde örnek sayısı açısından öne çıkan örneğin, “eylemin kavramsal adı”, “eylemin yeri” gibi başlıkların Orta-Yeni Türkçe döneminde ortaya çıktığı

gözlemlenmektedir. “Eylemin kavramsal adı” kategorisinin genel Türkçe için Orta Türkçe döneminden itibaren artan bir eğilime sahip olduğunu, Oğuz Türkçesinde çok erken bir zamanda bu kategorinin eylemsiliğe kapı araladığına tanık oluyoruz. Genel kanaatin *-mA* adfiilinin Oğuz Türkçesinde *-mAk*’tan kısalma olduğu yönünde (Banguoğlu, 1974, s. 264), (Korkmaz, 2009, s. 91) olsa da bizce *-mA* ekinin eylemsiliğe geçişindeki temel etken Oğuz Türkçesinde mastar ekinin analogik etkisi olmalıdır. Kıpçak Türkçesinin kendine has mastar eki *-mA*’nın eylemsiliğine set çekmiş diyebiliriz. Bu argümana göre Karluk grubu Türk dillerinde de *-mA* yapım eki eylemsiliğe kaymalıydı denebilir ancak o Türk dili grubunda da *-(X)ş* adfiilinin çok işlek olduğunu söylemeliyiz.

Aşağıdaki tablo yardımıyla *-mA* ekinin sağladığı semantik boyutların bu ekten genişleyen eklerde daha güçlü bir şekilde ortaya koyulduğunu ifade edebiliriz:

-mA + ok	-mAk 1	eylemin aracı ⁸ : çakmak, başmak, tokmak, yaşmak.
-mA + ok	-mAk 2	adfiil: Oğuz ve Karluk Türkçesinde
-mA + n (genişletici ses ?)	-mAn	eylemin kılıcı: azman, sökmen, şişman vd.
-mA + r (genişletici ses ?)	-mAr	eylemin sonucu: katmer yuka ‘yağlı hamurla yapılan katmer’ (Orta Türkçe, El-İdrak haşiyesi) krş. katma yuvga ‘katlanmış (yağda pişirilmiş ekmek) (Eski Türkçe, DLT)

Kaynakça / References

- Argunşah, M.; Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yay.
- Aşçı, M. (2019). *Harezmi Türkçesinde Söz Yapımı*. (Doktora Tezi). Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Balakayev, M. B., Baskakov, N. A., Kenesbayev, S. K., *Sovremenniy Kazahskiy Yazık (Fonetika i Morfolojiya)*. Alma-Ata: Akademii Nauk KazSSR.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Berta, Á. (1996). *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch Türkischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bodrogligeti, A. J. (2001). *A Grammar of Chagatay*. München: Lincom.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens*. Leiden: Brill.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of PreThirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- EUES = Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altugurischen Altugurisch – Deutsch – Türkisch Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Gabain, A. (1950). *Altürkische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, auch Neutürkisch*. Leipzig: Otto Harrosowitz.
- Garkavets, A. N. (1987). *Kıpçakskie Yazıki: Kumanskiy i Armyano-Kıpçakskiy*. Alma-Ata: Nauka.

8 Eylemin çıktısı durumunda olan *etmek* “ekmek”, *kuymak* “bir yemek türü”, *ilmek* “bağlanmış ip, düğüm” gibi sözcükler olsa da asli görevinin *eylemin aracı* olduğunu varsayıyoruz.

- Garkavets, A. N. (2010). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III. Kıpçakskiy Slovar'*. Almatı: Kasean Baur.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Güvenç, L. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil*. (Doktora Tezi). Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KRS = Yudahin, K. K. (1985). *Kırgızsko-Russkiy Slovar' I-II*. Frunze: Sovetskaya Entsiklopedia.
- KTTS = Abduldaev, E., İsaev, D. (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*. Frunze: Mektep.
- Mungan, G. (2002). *Türkçede Fiillerden Türetilmiş İsimlerin Morfolojik ve Semantik Yönden İncelenmesi*. İstanbul: 2002.
- Oruzbaeva, B. Ö. (2000). *Söz Kuramı*. Bişkek: Mektep.
- Özenç, T. (2020). *Kırgızca Sözlük'e Göre Kırgız Türkçesinde İsim Yapım Ekleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Ömer Halisdemir Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Pritsak, O. (1959). Armenisch-Kiptschakisch. *Philologiae Turcicae Fundamenta 1*. 81-87.
- Şenyüz, F. (2017). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada Ekleme Yoluyla İsim Yapımı*. (Doktora Tezi). Gazi Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yay.
- Tryjarski, E. (1968). *Dictionnaire Arméno-Kiptchak, D'apres Trois Manuscrits Des Collections Viennoises Tome I Fascicule 2 I-K*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

EK: Eski, Orta ve Yeni Türkçe için kullanılan sözlük birimlerin ayrıntılı dizini		
Sözlük Birim	Anlamı	Kaynak
asma	‘Aufgehängt’	Brockelmann 1954: 125
aşlama	‘aşılı ağaç veya aşılı kısım, dal*’	Şenyüz 2017: 208
barma suluk	‘flasche zum Mitführen von Trinkwasser, Feldflasche’	Berta 1996: 561
barma yıl	‘last year’	Erdal 1991: 317
basma	‘Druckmarke auf Stoffen’	Brockelmann 1954: 125
b(e)lgürme	‘Erscheinung, Geburtsform görüntü, görünüş’	EUES, 158
belgürtme	‘magisch hervorgebracht büyüdü yaratılmış, büyüdü tecelli, büyüdü vücut bulmuş; Phänomen, Erscheinung, (magische) Verwandlung, (magische) Transformation, Emanation fenomen, görünüş, (büyüdü) değiş(tir)me, dönüşüm, yayılma; Erscheinungs-, Verwandlungs- görünüş ..., değiş(tir)me ...’	EUES, 159
biçma yorınçga	‘reaped lucerne’	Erdal 1991: 317
bogma	‘kolye, gerdanlık’	Şenyüz 2017: 208
bulgama	‘a gruel which contains neither sweetening nor oil’	Erdal 1991: 317
burma 1	‘Beutel’	Brockelmann 1954: 125
burma 2 (bwrma)	‘Wurfmaschine, Balliste, Katapult’	Berta 1996: 562
burma 3	‘закрученный, выющийся, витой, курчавый’	Garkavets 2010: 339
bürmä	‘a waist band’	Erdal 1991: 317
çalma	‘sarık’	Bodrogligeti 2001: 63; Aşçı 2019: 805
çäkmä	‘Reiterstiefel’	Brockelmann 1954: 125
çevürme ~ çevirme	‘şişe saplanarak kızartılmış kuzu, tavuk vb.’	Bayraktar 2004: 29
çokrama yul	‘an abundant spring spontaneously flowing with water’	Erdal 1991: 317
egme	‘an arch (in a house)’	Erdal 1991: 317
haçlama	‘vaftiz edilmiş*’	Şenyüz 2017: 208
hazma	‘çukur, hendek’	Şenyüz 2017: 208
hotarma	‘çözölmüş, sökülmüş*’	Şenyüz 2017: 208
égme ~ igme	‘curvature, curve’, ‘Krümmung, krumm’	Bodrogligeti 2001: 63, 249; Brockelmann 1954: 125
ıdma yılkı	‘an animal which is allowed to go free’	Erdal 1991: 317
ısıtma ~ isitme	‘sıtma; ateş, humma’	Aşçı 2019: 806; Şenyüz 2017: 208
içme	‘içecek*’	Şenyüz 2017: 208
itme	‘temrin yapma’	Karamanhoğlu 1994: 42
kalıma	‘a balcony’	Erdal 1991: 317
kaparma	‘bubble’	Erdal 1991: 317
katma yuvga	‘folded bread cooked in butter’	Erdal 1991: 318
kazma 1	‘kazı’	Karamanhoğlu 1994: 42
kazma 2	‘kazma aleti’	Bayraktar 2004: 29
kértme	‘mızrak’	Şenyüz 2017: 208
kesme 1	‘forelock’	Erdal 1991: 319
késme 2	‘kesilmiş, dilimlenmiş, biçilmiş; kav, çıra’	Şenyüz 2017: 208
kesme aş	‘a dish of cut meat’	Erdal 1991: 319
kırhıma	‘(Geschorenes,) kurzgeschorenes Schaffel’	Berta 1996: 561
kıyıma ~ kıyma	‘meat cut into shreds’	Erdal 1991: 319
kıyma ügre	‘the name of a kind of noodles for which the dough is cut at a slant’	Erdal 1991: 319
köçürme oçuk/oyun	‘a fire-place/game which is transported from place to place’	Erdal 1991: 317
kötrölme	‘elevated, exalted’	Erdal 1991: 317
közünme	‘appearance’	Erdal 1991: 316
kuyma 1	‘type of bread (“the dough is... poured into a kettle... “)	Erdal 1991: 318

kuyma 2	'tool manufactured by casting'	Erdal 1991: 318
otlama	'zehirlenmiş'	Şenyüz 2017: 208
oturma	'oturuş, oturma'	Aşçı 2019: 806
öçme	öçme yarok 'cool light', öçme amrılma nirvan 'the Nirvana of being extinguished and at peace'	Erdal 1991: 316-317
örme saç	'plaited hair'	Erdal 1991: 317-318
puşturma	'Hinterhalt'	Brockelmann 1954: 125
salma	'snare, noose'	Bodrogligeti 2001: 63
seçme	'(literally) excellent'	Erdal 1991: 318
sızgurma	'Zischen'	Berta 1996: 561
sorma	'wheat beer'	Erdal 1991: 319
sökülme ~ sögülme	'kebab'	Aşçı 2019: 806; Bayraktar 2004: 29
sürme 1	'sürme (kozmetik)'	Karamanhoğlu 1994: 42; Aşçı 2019: 806
sürme 2	'der Hobel des Zimmermanns'	Berta 1996: 562
süzme 1	'curds'	Erdal 1991: 318
süzme 2	'süzülmüş yoğurt'; 'filtered or strained wine'	Karamanhoğlu 1994: 42; Bodrogligeti 2001: 63, 249; Berta 1996: 562
süzme 3	'süzgeç', 'Filter (für Wein)'	Karamanhoğlu 1994: 42; Berta 1996: 562
tañlama	'seçilmiş, asil*'	Şenyüz 2017: 208
tarıma	'uneben, faltig'	Berta 1996: 561
tayıma	'kaygan'	Şenyüz 2017: 208
tegirme neç	'anything circular'	EDPT: 486
tikme	'Pfahl', 'fidan, fide'	Berta 1996: 563; Şenyüz 2017: 208
tikme neng	'something sewn'	Erdal 1991: 318
tikme üzüm	'grapes that are densely clustered'	Erdal 1991: 318
titreme	'titreme'	Karamanhoğlu 1994: 42
toğma 1	'Geburt'	Brockelmann 1954: 125; Bodrogligeti 2001: 63, 249
toğma 2	'doğmuş; doğuştan gelen; kan bağı olan*'	Şenyüz 2017: 208
tokma	'tokmak'	Güner 2013: 149
törüme	'what comes into existence of itself'	Erdal 1991: 317
tutma	'a chest or coffer' (which one can presumably hold by its handles)	Erdal 1991: 318
tügmä	'a button'	Erdal 1991: 318
tüzme	'düzgün; düzen, terkip; takımyıldız'	Şenyüz 2017: 208
uçurma	'flügge'	Brockelmann 1954: 125
uditma	'moist curd cheese' (from a metaphorical use of udit-)	Erdal 1991: 318
ükme	'heap'	Erdal 1991: 318
yağma	'yağış'	Şenyüz 2017: 208
yaldızlama	'yaldızlanmış'	Bayraktar 2004: 29
yamanlama	'kınanmış, ayıplanmış'	Şenyüz 2017: 208
yarma 1	'a crack'	Erdal 1991: 319
yarma 2	'groats'	Erdal 1991: 319
yarma 3	'odun parçası'	Karamanhoğlu 1994: 42
yarma yuvga	'a kind of puff pastry'	Erdal 1991: 319
yelme	'a reconnoitring patrol'	Erdal 1991: 316
yezeme iş küç	'patrolling activity'	Erdal 1991: 317
yonma ağaç	yontulmuş ağaç'	Bayraktar 2004: 29
yılma	'pürüzsüz, düzgün; cilalı; bakım yapılmış*'	Şenyüz 2017: 208

* Revize edilmiş anlam.